

BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN ALTERNATİF İSTİHKÂM ŞEHİRİ: DARA (ANASTASIOPOLIS) KURULUŞU VE GÜNÜMÜZE KADARKİ DURUMU

*The Alternative Fortification City of Byzantine Empire: Dara
(Anastasiapolis) Its Foundation and Situation Until the Modern Times*

Ahmet KÜTÜK

ÖZET

Bugün Güneydoğu Anadolu bölgemizde Nusaybin'e yakın noktada Oğuz köyü olarak bilinen Dara şehri, tarihi çok eskilere dayanan bir yerleşim yeridir. Klasik ortaçağ kaynaklarında Part imparatoru Darius'un Büyük İskender ile yaptığı savaşta yenilerek öldürüldüğü yer olarak Darius'un ismine izafeten Dara adıyla kurulduğu belirtilen bu şehir MS. 363 yılında Bizans imparatoru Jovian'ın imparatorluğun Mezopotamya'daki güçlü şehri Nusaybin'i Perslilere terk etmesi sonrasında sınırda yaşanan bocalama süreci imparatorluk için alternatif bir istihkâm şehri fikrini gündeme getirdi. Dara, VI. Asır başlarından İslam fetihlerine kadar bu önemli görevi yerine getirebilecek bir şehir olarak tanzim edildi. Dara'nın bir istihkâm şehri olarak tanziminden sonra Bizans imparatorluğu Mezopotamya sınırında muvaffakiyetler elde etti. İslam fetihlerinden sonra kent Nusaybin ile aynı kaderi paylaştı ve bir sınır şehri olarak önemini yitirdi. XIII. Asırdan XIX. Asra kadar bölgeye gelen Arap ve batılı seyyahlar kentin bir harabe halinde olduğunu ve Roma-Bizans yapılarını içerisinde barındırdığından söz ederler.

Anahtar Kelimeler: Dara, Nusaybin, Mezopotamya, Bizans İmparatorluğu, Sasaniler, Anastasius, I. Justinian, II. Hüsrev

ABSTRACT

Dara city which today known Oğuz villiage and located in southeastern region of Anatolia close by Nisibis is a settlement based on very old history. In classical medieval sources this city was known as the place which Darius the Persian king murdered during its war with the emperor Alexander the Great. After the cede to Sassanids of Nisibis the vigorous city in Mesopotamia by Byzantine Emperor Jovian in AD 363 the stagger period in Mesopotamia border revived the idea of alternative city for empire. Dara was designed as a city that can fulfill this important task. After the establishment of a fortress in the city of Dara Byzantine Empire has achieved successes in Mesopotamia border. After Islamic conquests the city shared the same fate with Nisibis and lost her important as a border city. From XIII. Century to XIX. Century Arab and Western travelers who came to the region mention that the city was ruined and keep the Roman-Byzantine buildings in it.

Key Words: Dara, Nisibis, Mesopotamia, Byzantine Empire, Sassanids, Anastasius, Justinian I, Khousrau II

Giriş

Dara, Nusaybin'in 18 km kuzeybatısı ve bugünkü Nusaybin Mardin yolunun kuzeyindeki Mezopotamya düzlüğünün kenarındaki Sasani sınırına 5 km mesafeye yerleşir. Kent üç tepe üzerine yerleşir ve Tur Abidin platosunun ana uçurumundan alçak zeminin dar şeridi tarafından kuşatılır. Merkezden (Habur'un kolu olan) Kordis'e 5 km mesafede çıkan Daraçay akar¹. Burası Nusaybin'den 98 stadia ve Yukarı Mezopotamya'daki Sasani bölgesinden yalnızca 28 stadia mesafede bir Bizans ticaret ve istihkâm şehriydi². Şehrin ismi bazı kaynaklarda *Kara Dara* olarak kaydedilir³.

Bizans imparatoru Anastasius tarafından bir ordugâh şehri olarak tahkim edilmekle birlikte Dara'nın kuruluşu bundan çok eskilere uzanır. Daha eski tarihi karanlıktır; kuruluş aşamasında yerinde ancak köy niteliğinde bir küçük yerleşme bulunduğu anlaşılmaktadır⁴. Kent isminin eski Pers krallarından birkaçının ismi olan *Darab*'dan türemiş olduğu açıktır ve eskiye dayandığı kesindir⁵. Evagrius, Agapius ve Ebu'l Ferec gibi kilise tarihçileri, burayı Pers kralı Darius'un Büyük İskender'e karşı yaptığı savaşında maktul düştüğü yer olarak belirtirler⁶. Persli tarihçiler ise, kentin kuruluşunu 286'da Ermenistan kralı olan ve 296'da Pers boyunduruğundan kurtaran Arsaces Tridates'e atfederler⁷. XIX. asır ortalarında kente gelmiş olan seyyah J. S. Buckingham kentin ismiyle ilgili şunları kaydeder: *Kentin ismi Cedrenus'ta Anastasiapolis olarak zikredilir ve diğer birçok yazarda bu isim altında*

¹ Brian Croke-James Crow, "Procopius and Dara", *Journal of Roman Studies*, vol. 73 , (1983), s. 149.

² Michael Weiskopf, "Dara", *Encyclopedia Iranica*, vol. VI, New York, 1993, s. 671

³ Bkz. Mesela J. S. Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, London, 1827, s. 237; Nicolas Adontz, *Armenia in Period of Justinian, The Political Conditions Based on the Naxarar System*, (İng. çev. Nina G. Garsoian), Lisbon, 1970, s. 9; William Francis Ainsworth, *Travels And Researches in Asia Minor Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, vol. II, London, 1842, s. 117; G. Percy Badger, *Nestorians And Their Rituals with the Narrative of Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844*, vol. I, London, 1852, s. 309.

⁴ Weiskopf, "Dara", *Encyc. Ir.*, VI, s. 671; Metin Ahunbay, "Dara-Anastasiopolis", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, (Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990)*, Ankara, 1991, s. 391.

⁵ J. Baillie Fraser, *Mesopotamia And Assyria, From The Earliest Ages To The Present Time With Illustrations Of Their Natural History*, New York, 1842, s. 198.

⁶ Evagrius, *History of the Church, (431-594)*, (İng. çev. Memoirs of the Authors), London, 1854, s. 376; Agapius, "Kitab Al-Unvan", *Patrologia Orientalis*, vol. VIII, Paris, 1912, s. 423; Gregory Abu'l Ferec (Bar Habreus), *Abu'l-Farac Tarihi*, I, (çev. Ö. R. Doğrul), Ankara, 1999, s. 151.

⁷ Badger, *Nestorians and Their Rituals*, I, s. 309; Ainsworth, *Travels and Researches*, II, s. 117; Oswald Parry, *Six Mounths in a Syrian Monastery*, London, 1895, s. 161; Weiskopf, "Dara", *Encyc. Ir.*, VI, s. 671.

bulunur. Fakat onun orijinal ismi kurucusu burada yaşadığı için Dara'dır⁸. Pers tarihçisi P. M. Sykes'in belirttiğine göre, Tridates, Parthian şehirlerini güçlendirdi ve merkez olarak yeni bir yer seçti. Bu Zapovortenan (Zapaortenon) veya Apovera adı verilen alanda bulundu. Buranın etrafı verimli bir ova ve dik kayalarla çevriliydi. Bitişğinde kalan ağaçlar, dereler ve nihayet bereketli toprak vardı. Bu şehir sonradan Dareium olarak bilinen Tridates tarafından Dara olarak isimlendirildi⁹.

Miladi VI. asır başlarından itibaren Dara, Bizans imparatoru Anastasius (491-518) tarafından Sasani-Bizans imparatorlukları arasında var olan barış antlaşmasına aykırı olarak 507 yılında Sasani tehlikesine karşı imparatorluğun doğu sınırını koruyucu düzenleme stratejisi içerisinde kurulmuş bir *Garnizon Şehir* olarak görev yapmaya başlamıştır. Şehir, bu dönemden itibaren 363 Barışı'ndan beri Perslilerin elinde bulunan Nusaybin'e alternatif olarak Bizans İmparatorluğu'nun sınır güvenliği adına çok önemli görevleri yüklendi. Yeni garnizon şehir, Roma ve Sasani teritoryumları arasında devamlı el değiştiren Nisibis (Nusaybin) ve platonun güçlü koruyucularından Amida (Diyarbakır) arasındaki önemli bir gediği kapatmakla görevliydi¹⁰. Bu bağlamda Dara, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırını savunan militer karakterdeki şehirlerin ve askeri kastellerin oluşturduğu *Limes* (Sınır Kalesi) zinciri içerisinde yer almaktaydı¹¹.

Dara şehri, Justinian döneminde Mezopotamya üzerinde Bizans komutanlarına bir üs olarak hizmet ettiğinde daha da güçlendirildi ve geliştirildi. Dara, bu yüzden I. Hüsrev ile Bizanslılar arasındaki savaşlarda Sasani ordusunun odak noktalarından biriydi¹². Çağdaş tarihçi Procopius, Dara ile ilgili şu değerli bilgileri günümüze ulaştırıyor. Müellif, Nusaybin'den 28 stadia (yaklaşık 3.21 mil) mesafede bulunan bu yerleşim yeri ile ilgili şu değerli bilgileri verir: *Dara iç ve dış duvar olmak üzere iki duvarla çevrilidir. İç duvar yüksekliği altmış adıma ulaşan ve gerçekten mükemmel büyüklüktedir. Dış duvar ondan daha küçük fakat diğer açılardan ondan daha güçlüdür. İki duvar arasındaki mesafe elli adımdan az değildir*¹³.

⁸ Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, s. 240.

⁹ P. M. Sykes, *History of Persia*, vol. I, London, 1915, s. 334.

¹⁰ Ahunbay, "Dara-Anastasipolis", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 391.

¹¹ Ahunbay, "Dara-Anastasipolis", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 391.

¹² Weiskopf, "Dara", *Encyc. Ir*, VI, s. 672; Charles Anthon, *A System of Ancient Medieval Geography*, New York, 1855, s. 681.

¹³ Procopius, *History of the Wars*, (İng. çev. H. B. Dewing), vol. II, New York, 1914, s. 377; Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, vol.V, Philedelphia, 1804, s. 101; Badger, *Nestorians and Their Rituals*, I, s. 309; Heraito Southgate,

İmparator Justinian ayrıca batıda barbarlara karşı savaşlarda yıldızı parlayan genç General Belisarius'u 527 yılında doğu güçlerinin komutanı olarak atadı¹⁴. Dönemin tarihi kaynaklarında Dara, 530 yılında Belisarius'un 40 bin kişilik Pers ordusuna karşı yapılan muhteşem savunması vesilesiyle anılır. Sonraki yıl Romalılar ileri karakolların güvenliğini elde ettiler¹⁵. Böylece, Belisarius'un askeri zekâsı Dara'nın stratejik savunma pozisyonu ile birleşmiş ve Bizanslılar uzun süreden beri sınırdaki ezeli rakiplerine karşı elde edemedikleri zaferi kazanarak sınır istihkâm faaliyetlerinin ilk meyvelerini de elde etmişlerdi.

Dara'nın Bizans İstihkâm Şehri Olarak Tanzimi M.S. 507

Klasik Ortaçağ tarihi kaynaklarında Dara'nın Nusaybin'e alternatif bir istihkâm şehri olarak tanziminden sıkça söz edilir. Bizans İmparatorluğu'nun, 363 Barışıyla Nusaybin'i Sasani devletine terk etmesinden sonra bu kenti yeniden ele geçirmek için girişilen yaklaşık bir buçuk asırlık mücadeleden sonra yaşanan tecrübeler, Bizans hudut istihkâmının yetersizliğini ortaya koymuştu. Bu sebeple imparator Anastasius, Sasaniilere karşı yürüttüğü mücadeleye bir dinamizm ve süreklilik kazandırmak amacıyla onların askeri merkezi olarak kullanılan Nusaybin'e yakın ve ona alternatif olabilecek bir şehir inşa etmeye karar vermişti. Tercih edilecek şehrin Nusaybin'e ve Pers sınırına yakın olması gerekiyordu. İki alternatif vardı: Dara ve Ammodis. Sonunda Nusaybin'in 20 km batısında bir tepe üzerinde bulunan Dara uygun görüldü¹⁶. Dara'nın diğer aday şehir Ammodis'e tercih edilmesinin sebebi açıktı: Ordunun su ihtiyacını iyi karşılaması ve doğal savunma pozisyonunun bulunması¹⁷.

Narrative of a Visit to the Syrian (Jacobite) Church of Mesopotamia, State of Christianity in Turkey, New York, 1844, s. 188; Adontz, *Armenia in Period of Justinian*, s. 124-125.

¹⁴ Procopius, *Wars*, I, s. 101.

¹⁵ Parry, *Syrian Monastery*, s. 161; J. B. Bury, *A History of The Late Roman Empire, from Arcadius to Irene (MS. 395-800)*, vol. I, London, 1889, s. 373-377; Lord Mahon, *The Life of Belisarius*, London, 1829, s. 35-37; C.W.C. Oman, *The Byzantine Empire*, New York, 1908, s. 74; W. A. Wigram, *An Introduction to The History of The Assyrian Church, Or The Church of The Sasanid Persian Empire, (100-640 A.D.)*, London, 1910, s. 182; Charles Diehl, "Justinian's Government in the East", *The Cambridge Medieval History*, vol II, Newyork, 1913, s. 28.

¹⁶ Kaynaklarda açıkça belirtildiği üzere burası, Anastasius döneminde sıfırdan inşa edilmiş bir yer olmayıp daha önceden meskûn olan küçük bir yerleşim yeri idi. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, ana kaynaklarda genel olarak Dara'nın İran kralı Darius'un maktul düştüğü yer olduğu ve onun ismine izafeten Dara ismini aldığı görüşü benimsenir. İmparator Anastasius'un yaptığı burayı bir istihkâm şehri olarak tahkim etmek olmuştur.

¹⁷ Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 149. Ayrıca bkz. Ahunbay, "Dara-Anastasipolis", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 391-392.

Harita 1: VI. Yüzyıl Başlarında Dara Şehrinin Roma-Sasani Sınırındaki Konumu (Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 145)

Dönemin tarihçileri bu istihkâm kentinin yeniden kurulması hakkında detaylara kendi kaynaklarında yer vermektedirler. Bu kaynaklar arasında en ayrıntılı bilgiyi şüphesiz Procopius ve Mtylineli Zachariah vermektedir. Zachariah'ın yazdıklarına göre İmparator Anastasius, Roma general ve komutanlarına Perslilere karşı yürütülen savaşta başarı kazanamadıkları için eleştiriler getirmişti. Persliler, Amida'yı ele geçirerek onları çıkarmışlardı. Roma generalleri ise savunmalarında her ne kadar bir düşman olsa da Tanrı'nın sözüne göre hareket eden bir kralla mücadele etmelerinin kendileri için zor olduğunu, onun Romalıları cezalandırmak için Allah tarafından gönderildiğini ve kendileri için Nusaybin'e baskı yapmalarının kolay

olmadığını söylediler. Çünkü hazır makinaları yoktu, ayrıca içinde dinlenip sığınacakları bir yer de yoktu. Kale uzaktaydı ve orduyu alamayacak kadar küçüktü. Bunun yanında bu kalelerin içerisinde ne su ihtiyacını karşılama imkânı, ne de yeterli miktarda sebze vardı. Generaller, imparatorun daha yakın bir yerde ordusunun sığınıp dinleneceği, silah hazırlıkları yapacağı ve Arapların ülkesini, Perslilerin ve Sarencelilerin saldırılarından koruyacak bir şehir inşa edilmesini emrini vermesini istediler¹⁸.

Generallerden bazıları Dara'nın uygun olacağını, diğer bazıları da Ammodis'in uygun olacağını beyan ettiler. O sırada imparator, Amida piskoposu Thomas'a bir mesajla birlikte plan çizen mühendisler gönderdi. İmparator ve devlet büyükleri Dara'nın bir şehir olarak inşa edilmesinde fikir birliği sağladılar. Bu dönemde çalışkan akıllı bir adam olarak Felicissimus komutandı ve açgözlü değildi. Bilakis dürüsttü ve fakirin ve köylülerin arkadaşıydı. Kral Kawad, o sırada Tamoraye ve ülkesinin diğer düşmanlarıyla savaşıyordu. İmparator, piskoposa kiliseye ait köyün (Dara'nın) fiyatı olarak altın verdi ve piskopos onu maliye için aldı. İmparator, onun içindeki bütün köleleri azad etti ve şehrin kilisesinin inşası için birkaç poundluk altın verdi. O, ayrıca piskoposun her ne ihtiyacı olursa cömertçe vereceğine dair yeminle söz verdi¹⁹.

Bu dönemle ilgili bilgi veren diğer önemli bir kaynak da hiç şüphesiz Procopius'tur²⁰. Procopius, imparator Anastasius'un, İranlılarla ile barış antlaşması imzaladıktan sonra Pers ve Romalılar arasındaki sınırdan yaklaşık 28 stadia* (yaklaşık 3.21 mile) mesafede bulunan ve Dara adı verilen yerde kendi adına izafeten bir şehir inşa ettiğini yazar²¹. Yeşua verdiği bilgiye göre ise, 816 Grek yılında (m. 505-506) Bizanslı generaller, sınırdaki müstahkem bir mevkiilerinin olmadığı konusunda imparatora şikâyetinde bulunmuşlar, ne zaman Tela ya da Amid'den bir sefere çıksalar korku içerisinde olduklarını

¹⁸ Zachariah of Mtylene, *The Syriac Chronicle Known as That of Zachariah Mtylene*, (İng. çev. F. J. Hamilton-E. W. Brooks), London, 1899, s. 165.

¹⁹ Zachariah, *Chronicle*, s. 165-166.

²⁰ Bununla birlikte Procopius, Dara'nın Anastasius tarafından ilk inşası hakkında, fazlasıyla bahsettiği Justinian'ın yeniden inşa faaliyetlerine oranla daha az bilgi verir. O, Dara'yı imparatorluğun güvenliği restorasyonunda Justinian'ın başarısı için bir model olarak takdim eder. Dahası imparator Justinian'ı övmek kaygısıyla Anastasius'un yaptığı işleri Justinian'a mal eder. Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 151.

* Procopius'un eserinde sıkça kullandığı bu mesafe ölçü biriminin yaklaşık 211 metre olduğu tahmin edilir. Buna göre 20 stadia yaklaşık 4.2 km'lik bir mesafeye tekabül ediyor. Bu konuda bkz. C. Lillington Martin, "Procopius On Roman, Persian And Gothic Strategy Near Dara & Rome", *Lampeter Working Papers in Clasistics Draft Only*, Leiden, 2008, s. 4.

²¹ Procopius, *Wars*, I, s. 81.

beyan etmişlerdi. Bunun üzerine imparator da sınır boyundaki Dara'ya bir sur yapılmasını emretmiş, bu amaçla Suriye'den işçiler getirtilmişti. Bu arada İranlılar, Nusaybin üzerinden saldırılar düzenleyerek bunu engellemeye çalıştırlarsa da inşaatın tamamlanmasına engel olamadılar²².

Edessalı James ise kroniğinde ayrıntıya girmeyerek sadece adı geçen yılda Romalıların beş Roma generalinin Nusaybin'e bir çıkartma harekâtı gerçekleştirdiklerini, fakat başarılı olamadıklarını bu sebepten Roma sınır hududunda Dara'nın inşa edildiğini anlatır²³. Keza Agapius, aynı sade anlatımla Anastasius'un Fars kralı Darius'un öldürüldüğü yer olan Dara'da bir istihkâm mevzii inşa edildiğini ifade eder²⁴.

Evagrius, imparator Anastasius'un Mezopotamya'da Dara adı verilen ve Roma egemenlik sınırlarına yakın bulunan yerde iki imparatorluğun sınır noktası olarak bir şehir kurduğunu, şehrin etrafını güçlü tahkimatlarla çevreleyerek onu hem kiliselerle hem de bazilikalar, ulusal hamamlar ve seçkin şehirlerin diğer süsleriyle süslediğini kaydediyor²⁵. Ebu'l Ferec, imparatorun sınırdaki muvaffakiyetsizlikler sebebiyle dağın kenarında ordunun barınması için bir şehir kurulması yönünde emirler verdiğini ve bu şehrin Darius'un maktul düştüğü yerde yapıldığını ve bu yüzden buraya Dara dendiğini yazar ve ekler: *Şehrin muhteşem binaları 3 yıl içerisinde tamamlandı ve ona Anastasiopolis ismi verildi. Anastasius bir sütun üzerine bir heykel de dikti*²⁶.

Bir küçük köy olarak Dara, Amida piskoposunun kiliseye ait yargılama yetkisinin altındaydı ve Amida papalığının Anastasius dönemindeki görevlisi Thomas yeni şehrin inşasında önemli rol üstlendi. Aynı zamanda seçkin Roma memuru Calliopius kalenin inşası görevinde sorumluydu ve 505'teki savaşın neticesinden sonra oraya ulaştı. Bir çapayla eski yolda yeni şehrin çevre uzunluğunu tasarladı²⁷. Dara'nın tahkim edilişi, istihkâm esnasında görev alan gözlemciler, kent içerisinde inşa edilen mimari unsurlar, hatta işçilerin yevmiyesi dâhil hiçbir ayrıntıyı göz ardı etmeden kaydeden Zachariah, inşa süreci hakkında şu değerli bilgileri günümüze ulaştırıyor:

²² Joshua, *The Chronicle Joshua the Stylite*, (İng. çev. W. Wright), Cambridge, 1882, s. 70; (Türkçe terc. Mar Yeşua, (çev. M. Yanmaz) *Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı*, İstanbul, 1996s. 107.)

²³ James of Edessa, "The Chronological Canon James of Edessa", (İng. çev. E. W. Brooks), *Zeitschrift für Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, Bd. LIII, 1899, s. 318.

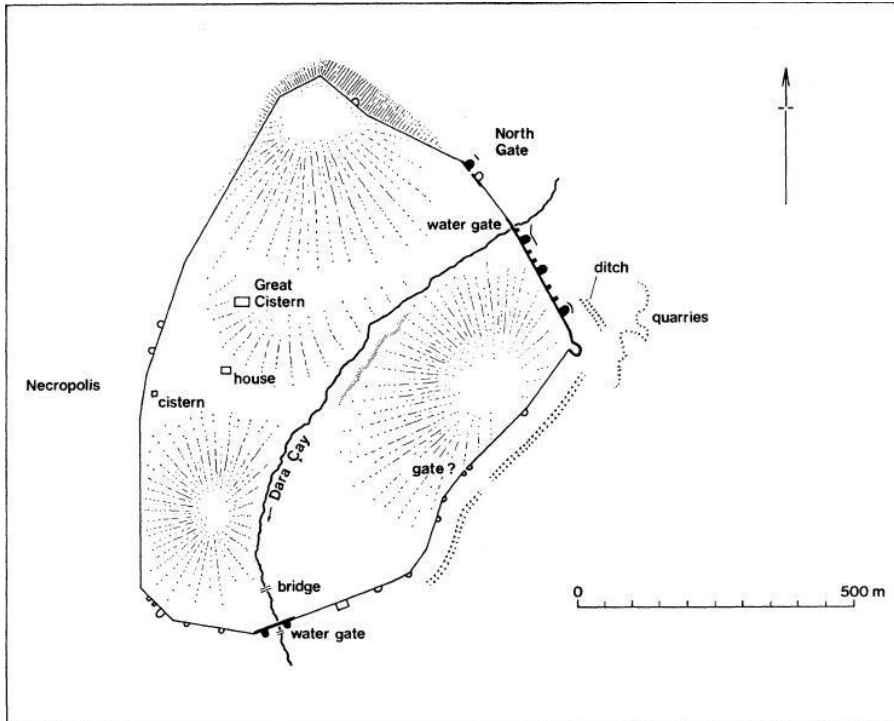
²⁴ Agapius, "Kitab Al-Unvan", *Patr. Or.*, VIII, s. 423.

²⁵ Evagrius, *History of the Church*, s. 376.

²⁶ Ebu'l Ferec, *Abu'l Farac Tarihi*, I, s. 150-151.

²⁷ Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 150.

İmparator, talimatı doğrultusunda şehrin geciktirilmeksizin inşa edilmesini emretti ve sanatkârlardan oraya malzeme yığmak isteyen köylülerden de yararlanılmasını emretti ve oraya birçok taş kesici ve duvarcı gönderdi ve hiç kimsenin kazandığı paradan mahrum edilmemesini emretti, çünkü o şehrin kısa sürede bitirilmesinin önemini kavramıştı. Allah'ın yardımıyla işe başladılar. Orada gözlemci ve vekil piskopos yardımcıları Cyrus, Adon ve Eutycihan ve diyakonlardan Paphnout ve Sergius ve John ve diğer papazlar vardı. Piskopos, bizzat kendisi oraya kişisel ziyarette bulundu ve altın, sanatkâr ve işçilere işçi başına günlük 4 keratin miktar, eğer bir eşeğe de sahipse 8 keratin miktar kısıtlanmaksızın bolca veriliyordu. Sonradan birçoğu zenginleşti ve varlıklı hale geldi. İşin iyi olduğu, paraların verildiği haberi dışarılarda duyulunca Doğu'dan Batı'ya (Pers'ten Bizans'a) işçi ve sanatkârlar akın ettiler²⁸.

Plan 1 : Dara Kent Yerleşim Planı (Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 149)

²⁸ Zachariah, *Chronicle*, s. 165-166.

Procopius'un belirttiği gibi, Persliler inşaata şiddetle karşı çıkmalarına rağmen Eftalit Hunlarının saldırılarıyla meşgul olduklarından dolayı şehrin inşasını engelleyecek bir pozisyonda değillerdi²⁹. Bununla birlikte, inşaata müdahale etmek için bir grup gönderdiler. Romalılar da buna karşılık Barsamanes'in emri altında Dara inşaatının korunması için hazır bulundular. Perslilerin, Hunlarla meşguliyetlerinin sona erdiği ve inşaata son vermeyi kararlaştırdığı zaman ise kentin duvarları savunulacak kadar yükselmişti³⁰. Böylece, birkaç yıl süren inşaattan sonra 507 yılında Dara şehri, yeni adıyla imparatora izafeten *Anastasiupolis* kurulmuş oldu. Zachariah, kentin iki veya üç yıl içerisinde inşa edildiğini ve adeta sınırda türediğini, İran kralı Kawad'ın, inşaat faaliyetlerini öğrendiğinde çalışmayı durdurmak istediğini, fakat başarılı olamadığını ifade ediyor³¹. Ebu'l Ferec de net bir şekilde inşaatın üç yıl sürdüğünü yazıyor³². Buna göre, kentin inşası en erken 504 ya da 505 yılında başlanmış ve en erken 507 yılında tamamlanmış olmalı³³.

Yukarıda verdiğimiz kaynaklardan açıkça anlaşıldığı gibi, Dara istihkâm kentinin inşasını tetikleyen hadise Perslilerin 503 yılındaki Amida kuşatması ve zaptı olmuştu. Persliler bu yıl Ocak ayında Amid'i uzatmalı bir kuşatmadan sonra zapt ettiklerinde Roma İmparatorluğu, Mezopotamya'daki seferleri için kritik bir üssünü kaybetmişti³⁴. Bu istihkâm kenti, Nusaybin'in kaybedilmesiyle doğuda dengeleri kurmak, Nusaybin'e doğru gizli Roma saldırılarını başlatmak ve kuzeybatı üzerinden Diyarbakır ve batıya doğru Antakya üzerine yapılacak gizli Pers saldırılarını caydırmak veya oyalamak için ileri bir karakol olarak planlanmıştı³⁵. Nusaybin'den sadece 15 mil ötede olan Dara, yer ihtiyacını karşılamak üzere bir istila durumunda düşman

²⁹ Procopius, *Wars*, I, s. 81. Dara şehir inşasının tamamlanabilmesinin ardındaki en önemli sebep kuşkusuz o sırada Perslilerin Eftalitlerle (Hunlar) olan meşguliyetleridir. Tarihi hadiseler açıkça gösteriyor ki, Kral Kawad o sırada kuzey sınırında olmasaydı Dara'nın tahkimatı başlamadan sona erecekti. Nitekim Dara'nın inşasından sonra Justinian'ın talimatı doğrultusunda 528 yılında Mindous'ta buna benzer bir kale inşası girişiminde bulunan Belisarius ve imparator tarafından takviye edilen ordusu Persliler karşısında ağır bir mağlubiyete uğratıldılar. Muzaffer Persliler kale inşaatını yerle bir ettiler. Bkz. Mahon, *Life of Belisarius*, s. 33-34.

³⁰ Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, s. 150.

³¹ Zachariah, *Chronicle*, s. 166.

³² Ebu'l Ferec, *Abu'l Farac Tarihi*, I, s. 151.

³³ Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 150.

³⁴ Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 148.

³⁵ Wigram, *Assyrian Church* s. 178; George Rawlinson, *Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, III, New York, 1875, s. 438; Martin, "Strategy Near Dara", *Lampeter Working Papers*, s. 3.

ordusunun planını geciktirerek büyük avantajlar sağlıyordu³⁶. Böylece, her iki imparatorluğun bir diğerine göre askeri pozisyonu eşit duruma geldi.

Kentin Pers saldırılarına direnen istihkâmlarının yanında, ordu birliklerinin ihtiyacını karşılama görevini de fazlasıyla gördüğünü ifade etmek gerekir³⁷. Burası sadece bir kale değil, aynı zamanda kiliseleri, banyoları, sütunları büyük ambarları ve sarnıçlarıyla tam manasıyla bir şehirdi³⁸. Zachariah'ın anlatımına göre imparator, oraya ilk piskopos olarak azimli bir adam olan Euthychian'ı atadı ve onu kutsadı. Ayrıca kendisine Amid kilisesinin yargılama yetkisinde alınan haklar ve imtiyazlar verdi³⁹. Roma-Pers sınırına çok yakın bir mevkide inşa edilen bu güçlü kale, Bizans İmparatorluğu'na bir güven sağladığı gibi Pers Devleti açısından sürekli bir kıskançlık konusu olarak kalmıştır⁴⁰. Dara, bu stratejik konumuyla 60 yıldan fazla bir süre onu kuranların ihtiyacını karşılamaya devam etti ve sürekli olarak şikâyetçi olan Persliler tarafından kıskançlıkla provoke edildi⁴¹.

Dara, muhtemelen Anastasius'un halefi Justinian döneminden itibaren Mezopotamya generallerinin ikamet ettiği ve Sasanilere karşı yapılacak olan askeri operasyonları yönettiği duruma getirilmişti⁴². Böylece bu tarihten itibaren Bizanslılar, Sasanilerin istihkâm şehri olan Nusaybin'e karşı gerçekleştirdikleri seferleri Dara üzerinden daha organize bir şekilde gerçekleştireceklerdi. Sınıra bitişik olan Dara kalesi bu özelliği sebebiyle diplomatik krizlere, aralıklı savaşlara ve aynı zamanda 530, 540, 544 ve 573'teki Pers istilalarına sebep olmuştu⁴³. Şehir, Justinian hanedanının Pers savaşları süresince kuşatıldı ve Belisarius'un Perslilere karşı 530'daki ilk zaferinin faaliyet alanıydı. İkinci Pers savaşları sırasında (539-544)

³⁶ Monsieur D'Anville, *Compendium of Ancient Geography*, (İng. çev. J. Horsely), London, 1791, s. 435; Mahon, *Life of Belisarius*, s. 33; W. G. Holmes, *The Age of Justinian and Theodora*, vol. I, London, 1907, s. 178.

³⁷ W. S. W. Vaux, "Daras", *Dictionary of Greek And Roman Geography*, (ed. W. Smith) I, Boston, 1854, s. 753.

³⁸ Rawlinson, *Seven Monarchies*, III, s. 438; Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 150.

³⁹ Zachariah, *Chronicle*, s. 167.

⁴⁰ Sir John Malcolm, *History of Persia, From The Most Early Period to The Present Time*, I, London, 1829, s. 106-107.

⁴¹ Thomas Marga, *The Book of Governors*, (İng. çev. Paul Keagen) vol. II, London, 1893, s. 86-87, not 7; Gibbon, *Roman Empire*, V, s. 101; Southgate, *Church of Mesopotamia*, s. 188; Badger, *Nestorians and Their Rituals*, I, s. 310; Vaux, "Daras" *DGRG*, I, s. 753; Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 150.

⁴² D'Anville, *Ancient Geography*, s. 435; Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 150.

⁴³ Martin, "Strategy Near Dara", *Lampeter Working Papers*, s. 3.

Hüsrev'in Antakya'yı bile zapt ettiğini gördüğümüz 540 seferinde Dara tek başına Pers kuşatmasına dayanabilmişti⁴⁴. Persliler, 530 yılında Dara'da aldıkları ağır mağlubiyeti, Bizans birliklerinin Nusaybin'e çok yakın mevkide olan bu kentte iyi organize olmalarına bağlayarak gerek 532 yılındaki *Sonsuz Barış*'a gerekse 562'de yapılan *Dara Antlaşması*'na Bizans askeri idaresinin Dara kentinde yapılmaması ve doğu generallerinin bu kentte değil, İstanbul'da ikamet etmesine dair bir madde eklemeye gereği duymuşlardı⁴⁵.

Procopius'un da altını çizdiği gibi, esasen Bizans'ın Dara'yı bir istihkâm şehri ve askeri idare merkezi olarak inşa etmesi iki imparatorluk arasında var olan barışın açık bir şekilde ihlal edilmesi anlamına geliyordu⁴⁶. Procopius, Pers kralı Kawad'ın bu durumu hoş karşılamadığını ve Romalılara haber göndererek Pers sınırında bir şehir inşa etmenin iki imparatorluk arasında imza edilen antlaşmaya aykırı olduğu konusunda uyardığını yazıyor⁴⁷. Kawad, bu ihlallerden şikâyet etmek için bir elçi de göndermişti. Fakat Anastasius'tan tatminkâr bir cevap alamadı⁴⁸. Yukarıda bahsettiğimiz gibi inşa faaliyeti, Amida'nın Persliler tarafından zapt edilmesinden hemen sonra başlamıştı. Dahası, kaynaklarda sınırdaki başarısızlıkların bu duruma bağlı olduğuna dair yer alan ifadeler⁴⁹, Bizans imparatorunu Perslilerle yapılan antlaşmaya aykırı olmasına rağmen bu girişime zorlamıştı.

⁴⁴ Procopius, *Wars*, I, s. 105; Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 150. Dara şehri, sadece 573 yılında ilk kez Pers saldırısına karşı düşmüştü. Roma komutanlarının idaresi şehrin, doğuda nasıl Roma direnişinin sembolü olduğunu gösteriyor. Bu istihkâm şehri inşa edildikten sonra, Perslileri rüşvetle elde etmek ya da barış antlaşması imzalamak için hiçbir teşebbüs yapılmadı, çünkü savunmanın kontrolü kazanılmıştı. Bkz. Croke-Crow, Aynı makale, s. 150.

⁴⁵ Bkz. Procopius, *Wars*, I, s. 203; Menander Protector, *History of Menander the Guardsman* (İng. çev. R. C. Blockley), London, 1985, s. 55-77; Mahon, *Life of Belisarius*, s. 49; Diehl, "Justinian's Government in the East", *CMH*, II, s. 29.

⁴⁶ Procopius, *Wars*, I, s. 81-83; Gibbon, *Roman Empire*, V, s. 101; Rawlinson, *Seven Monarchies*, III, s. 438; Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 150; Richard Fyfe, *The History of Ancient Iran*, München, 1983, s. 323.

⁴⁷ Procopius, *Wars*, I, s. 81. Theodosius ile II. Yazdigerd arasında 441 yılında imzalanan barışa göre, Romalılar ve Persliler birbirlerinin bölgesinde yeni istihkâm inşa etmeyeceklerdi. Dara'nın inşası işte bu maddenin açıkça ihlali anlamına geliyordu. Kawad, Eftalitlerle savaş bitirdikten sonra (yaklaşık 517 yılı) İstanbul'a antlaşmanın çiğnendiğiyle ilgili resmi bir açıklamada bulunmuştu. Anastasius bunu inkâr etmedi, fakat dostluk açıklamasıyla karışık bir tehditle geçiştirmeye çalıştı. Bkz. Procopius, *Wars*, I, s. 81; Rawlinson *Seven Monarchies*, III, s. 404, 438.

⁴⁸ Sykes, *History of Persia*, I, s. 480.

⁴⁹ Zachariah, *Chronicle*, s. 164; Joshua, *Stylite*, s. 70; Ebu'l Ferec, *Abu'l Farac Tarihi*, I, s. 151.

Dara şehri, 540 yılında I. Hüsrev Anuşirvan'ın başarısız bir kuşatma girişimine sahne oldu. Hüsrev şehre batı kanadından saldırdı ve dış duvarı yaktı. Fakat hiçbir Persli aralıktan girmeye cesaret edemedi. O sırada doğu tarafı üzerinden operasyonlara başladı ki burası kazmanın mümkün olduğu tek tarafıydı ve dış duvarın altından bir tünel kazıldı. Romalılar bunu üzerine akıllı bir mühendis olan Theodorus'un tavsiyesiyle düşmanın kazısını ikiye bölmek için çapraz derin bir hendek kazdılar. Persli kazıcılar aniden Roma çukuruna rast geldi ve düştü. Bunlar öldürüldü, kalanlar karanlık geçitten kaçtılar. Bu başarısızlığa sinirlenen Hüsrev, Dara halkından 1000 lbs.gümüş karşılığında kuşatmayı kaldırdı⁵⁰. 562 yılında taraflar arasında imzalanan barış antlaşmasının icra edildiği merkez olarak Dara, bu antlaşma şartları gereğince diğer bir sınır şehri olan ve o sırada Perslilerin elinde bulunan Nusaybin ile birlikte sınırdan ticari değiş-tokuşun yapıldığı iki ticaret şehri olarak belirlendi. Antlaşmaya bu iki şehirden başka bir yerde ticari değiş-tokuş yapan tüccarların cezalandırılacağına ve mallarının müsadere edileceğine dair bir madde eklendi. Ayrıca Perslilerin sürekli olarak Dara istihkâm şehrinden şikâyet etmelerinden bıkmış gözüken Bizans tarafı antlaşmaya şu maddeyi ekledi: “*Bundan böyle Persliler Romalılara Dara istihkâmlarıyla ilgili şikâyette bulunmayacak fakat gelecekte hiçbir devlet sınır boyunca yeni bir duvar tahkim etmeyecek, bundan dolayı tartışma çıkmayacak ve antlaşma çiğnenmeyecektir*”⁵¹.

573'te I. Hüsrev Anuşirvan tarafından zaptından sonra Dara Pers kontrolünde kaldı. Görüşmelerle ya da güçle geri kazanılamadı⁵². Ta ki Behram'ın tahtı gasp etmesinden sonra 591'de II. Hüsrev'e verilen desteğe karşılık Romalılara iade edilmesine kadar. Bu yılda Sasani tahtına zorla oturan Behram'ı safdışı bırakmak için Bizans imparatoru Maurice'nin yardımını talep eden II. Hüsrev, Sasani tahtına emniyetle oturduktan sonra Maurice'nin bu yardımına karşılık ona Dara'da dâhil olmak üzere Ermenia

⁵⁰ Bury, *A History of The Late Roman Empire*, s. 426-427; Mahon, *Life of Belisarius*, s. 297; Holmes, Holmes, *Age of Justinian and Theodora*, II, s. 600.

⁵¹ Menander, *History*, Fragment 6.1.

⁵² Evagrius, *History of the Church*, s. 435-436; Efesli John, *The Third Part of Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, (İng. çev. R. Payne Simith), Oxford, 1860, s. 379-384; Sebeos, *Sebeos Tarihi*, (İng. çev. R. Bedrosian), New York, 1985, 2. Bölüm; Malcolm, *History of Persia*, I, s. 112; Croke-Crow, “Procopius and Dara”, *JRS*, 73, s. 151. Dara'nın zaptı meselesi 576 yılında imparatorlar arasında barış için yapılan yazışmalarda da gündeme geldi. Efesli John'un yazdığına göre, Bizans imparatoru Caesar (574-578), İran kralına Dara şehrini hemen boşalt, barış yapalım, demişti. Hüsrev, bu mesajı aldığı anda rahatsız oldu ve şöyle yazdı: Dara benim savaş yoluyla aldığım bir yerdir. Fakat siz bizim Ermeni topraklarımızı savaş yoluyla almadınız, hatırlayın. Bana Ermenistan'ı ver, sana Dara'yı vereyim, dedi. Bkz. Efesli John, *Ecclesiastical History*, s. 406.

ve İberia'nın büyük bir kısmını terk etti⁵³. Fakat II. Hüsrev'in, babası gibi sevdiği imparator Maurice'nin bir komplo sonucu öldürülmesi üzerine Sasani-Bizans savaşları yeniden başladı ve II. Hüsrev'in ilk hedefi sınır şehri Dara oldu. 604 yılında Pers ordusu tüm özenli makineleriyle bir kez daha Dara kapısı önündeydi ve 606 yılında şehri 18 aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirdiklerinde duvarları yıkmaya giriştiler⁵⁴. Dara, imparator Heraclius'un muzaffer seferleri boyunca 620'lerde bir kez daha el değiştirdi, fakat İyad b. Ganem komutasındaki Arap ordusu 639'da Mezopotamya'daki tüm Roma topraklarıyla birlikte burayı da aldı⁵⁵.

Dara şehri, kuruluşundan XII. yüzyıldaki sükûtuna kadar Nusaybin ile ortak tarihi paylaştı. Şehrin İslam fetihlerinden sonraki durumu hakkında İslam coğrafyacıları bilgi verirler. Bunlardan İbn Hawkal, şehrin çok kısa olarak şehrin suyu ve ekili biçili arazisiyle küçük bir kasaba olduğundan bahseder. Ibn Battuta, XIV. yüzyılda Dara'ya geldiğinde şehir harap ve terk edilmişti. Seyyah, harabenin dışında bir köyde konaklamıştır⁵⁶. Muhtemelen İslam döneminde bölgedeki askeri işlevini kaybettikten sonra Dara'daki şehir hayatı sona erdi. Tersine Edessa ve Nusaybin gibi şehirler ortaçağdan günümüze kadar şehir merkezleri olmaya devam etti.

Dara şehrinin Osmanlı'nın son dönemlerindeki durumuyla ilgili bilgileri batılı seyyahların gerçekleştirdikleri Mezopotamya gezilerinden ediniyoruz. Bu dönemde kente uğramış olan tüm seyyahlar kentin harap halde bulunduğu konusunda hemfikirdirler. Bunlardan ilk olarak 1813 yılında kente gelmiş olan J. M. Kinneir, Dara ile ilgili olarak *Duvarlar ve kulelerin dışındaki diğer birçok bina kalıntısı Dara'nın önceki azametini doğrulamaktadır* der. XIX. Asrın ilk çeyreğinde kente uğramış olan J. S. Buckingham buradaki kalıntılar arasında askeri istihkâm duvarları, su sarnıçları birçok yerde kazılan lahit mezarlar halen bulunduğunu kaydeder. H. Southgate kent ve çevresine yaptığı incelemede *Bugünkü kalıntıları, bu yerin (Dara) gücünü ve önemini gösterir, bu şehir zamanında ünlüydü ve hala Romalıların güçlü yerlerinden biri olarak tarih içerisinde yaşar* diye yazmaktadır. Bir diğer seyyah G. P. Badger, buradaki su kemerleri, duvarlar

⁵³ Oman, *The Byzantine Empire*, s. 121; Malcolm, *History of Persia*, I, s. 124; Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 151.

⁵⁴ James of Edessa, "The Chronological Canon", *ZDMG*, s. 323; Thomas Marga, *The Book of Governors*, II, s. 86-87; Sebeos, *Sebeos Tarihi*, Bölüm: 21; Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, s. 239.

⁵⁵ Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 151; Weiskopf, "Dara", *Encyc. Ir*, VI, s. 672.

⁵⁶ İbn Haukal, *Kitabu'l Mesalik ve'l Memalik*, (*The Oriental Geography of İbn Haukal*), (İng. çev. W. Ousley), London, 1800, s. 56.

ve özellikle de mezarları incelemiş ve kalıntılarla ilgili gözlemlerini aktarmıştır. Son olarak O. Parry, Dara kalıntılarıyla ilgili olarak *Bütün bu kalıntılar o kadar dayanıklıdır ki bugün bile mükemmel çalışma tarzındadır*⁵⁷.

Resim 1: Dara Su Sarıncıları (Mayıs-2011)

Resim 2: Dara Sütun Başlıkları (Mardin Müzesi, Mayıs-2011)

Resim 3: Dara Antrepo (Depo-Silo-Zindan) (Mayıs-2011)

Resim 4: Dara Köprü Kalıntıları (Mayıs-2011)

Son günlerde Dara ismi, VI. yüzyıl kalelerini içeren dağınık küçük bir köy (Oğuz Köyü) tarafından korunur⁵⁸. Bugün yaklaşık 2 bin nüfuslu olan bu

⁵⁷ John MacDonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London 1818, s. 437-442; Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, s. 237-240; Southgate, *Church of Mesopotamia*, s. 187-188; Badger, *Nestorians and Their Rituals*, I, s. 306-310; Parry, *Syrian Monastery*, s. 155-161.

⁵⁸ Croke-Crow, "Procopius and Dara", *JRS*, 73, s. 151; Weiskopf, "Dara", *Encyc. Ir.*, VI, s. 672; Ahunbay, "Dara-Anastasipolis", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 391-392.

yerleşme bütünüyle antik kentin üzerinde yer almaktadır. Son çeyrek yüzyılda tahribatın hızı artmıştır. Köyün fiziksel büyüme ihtiyacı ile sit alanı çelişki içerisinde⁵⁹.

Resim 5: Dara Duvar Kalıntıları (Mayıs-2011) **Resim 6:** Dara Kaya Mezarları (Mayıs-2011)

Hem klasik arkeolojinin odak noktalarından olmaması, hem de bölgenin iklim koşulları Dara Sit alanının bilimsel incelemesini 1986 yılına kadar ertelemiştir. 1986 yılından beri T.C. Kültür Bakanlığı Dara Sit alanını bilimsel çalışmalara açmıştır. Bu şekilde Dara’da ilk kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır⁶⁰. Metin Ahunbay başkanlığında yürütülen arkeolojik çalışmalar neticesinde kent ve çevresinde 29 istihkâm duvarı ve diğer mimari unsurlar yanında çok değerli Roma-Bizans dönemi bulgularına da tesadüf edilmiştir⁶¹.

KAYNAKÇA

AGAPIUS (MAHBOUB) DE MENBIDJ, “Kitab al-Unvan”, (Arapça metin ve Fr. çev. A. A. Vasilev), *Patrologia Orientalis*, vol. V, VII, VIII, Paris 1911-1912.

ADONTZ, Nicolas, *Armenia in Period of Justinian, The Political Conditions Based on the Naxarar System*, (İng. çev. Nina G. Garsoian), Lisbon, 1970.

AHUNBAY, Metin, “Dara-Anastasipolis 1990 Yılı Çalışmaları”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, (Çanakkale 27-31 Mayıs 1991)*, Ankara, 1992, s. 197-203.

AHUNBAY, Metin, “Dara-Anastasipolis”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, (Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990)*, Ankara, 1991, s. 391-397.

⁵⁹ Ahunbay, “Dara-Anastasipolis”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 392.

⁶⁰ Ahunbay, “Dara-Anastasipolis”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 392.

⁶¹ Geniş bilgi için Bkz. Ahunbay, “Dara-Anastasipolis”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 391-397; amlf. “Dara-Anastasipolis”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, (Çanakkale 27-31 Mayıs 1991)*, Ankara, 1992, s. 197-203.

AINSWORTH, William Francis, *Travels and Researches in Asia Minor Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, vol. II, London, 1842.

ANTHON, Charles, *A System of Ancient Medieval Geography*, New York, 1855.

BADGER, George Percy, *Nestorians And Their Rituals with the Narrative of Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844*, vol. I-II, London, 1852.

BUCKINGHAM, J. S., *Travels in Mesopotamia*, London, 1827.

CROKE, Brian-CROW, James, "Procopius and Dara" *Journal of Roman Studies*, vol. 73 , (1983), s. 143-159.

DIEHL, Charles, "Justinian's Government in the East", *The Cambridge Medieval History*, vol II, Newyork, 1913, s. 25-52.

EBU'L FEREC, İBNU'L İBRİ, Gregory Abu'l Ferec (Bar Habreus), *Abu'l-Farac Tarihi*, (çev. Ö. R. Doğrul), Ankara, 1999.

EFES'Lİ JOHN (JOHN OF EPHESUS), *The Third Part of Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, (İng. çev. R. Payne Simith), Oxford, 1860.

EVAGRIUS, *History of the Church, (431-594)*, (İng. çev. Memoirs of the Authors), London, 1854.

FYRE, Richard N., *The History of Ancient Iran*, München, 1983.

GIBBON, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. I-VIII, Philedelphia, 1804-1805.

IBN HAUKAL, *Kitabu'l Mesalik ve'l Memalik, (The Oriental Geography of İbn Haukal)*, (İng. Çev. W. Ousley), London, 1800.

HOLMES, W. G., *The Age of Justinian and Theodora*, vol. I-II, London, 1907.

JAMES OF EDESSA, "The Chrological Canon James of Edessa", (İng. çev. E. W. Brooks), *Zeitschrift für Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, Bd. LIII, 1899.

JOSHUA, *The Chronicle Joshua the Stylite*, (İng. çev. W. Wright), Cambridge, 1882. (Türkçesi: MAR YEŞUA, (çev. M. Yanmaz) *Urfâ ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı*, İstanbul, 1996)

KINNEIR, John MacDonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London 1818.

MAHON, Lord, *The Life of Belasarius*, London, 1829.

MALCOLMN, Sir John, *History of Persia, From The Most Early Period to The Present Time*, vol. I-II, London, 1829.

MARTIN, Christopher Lillington “Procopius on Roman, Persian And Gothic Strategy Near Dara & Rome”, *Lampeter Working Papers in Clasistics Draft Only*, Leiden, 2008, s. 1-16.

MENANDER PROTECTOR, *History of Menander the Guardsman* (İng. çev. R. C. Blockley), London, 1985.

MONSIEUR D’ANVILLE, *Compendium of Ancient Geography*, (İng. çev. J. Horsely), London, 1791.

OMAN, C.W.C., *The Byzantine Empire*, New York, 1908.

PARRY, Oswald H., *Six Months in a Syrian Monastery*, London, 1895.

PROCOPIUS, *History of the Wars*, (İng. çev. H. B. Dewing), c. I, New York, 1914.

RAWLINSON, George, *Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, vol. I-III, New York, 1875.

SEBEOS, *Sebeos Tarihi*, (İng. Çev. R. Bedrosian), New York, 1985.

SOUTHGATE, Heratio, *Narrative of a Visit to the Syrian (Jacobite) Church of Mesopotamia, State of Christianity in Turkey*, New York, 1844.

SYKES, P. M., *A History of Persia*, vol. I, London, 1915.

THOMAS OF MARGA, *The Book of Governors*, (İng. çev. Paul Keagen) c. II, London, 1893.

VAUX, W. S. W., “Daras”, *Dictionary of Greek And Roman Geography*, (ed. W. Smith), vol. I, Boston, 1854, s. 752-753.

WEISKOPF, Michael, “Dara”, *Encyclopedia Iranica*, c. VI, 1993, s. 671-672.

WIGRAM, W. A., *An Introduction to The History of The Assyrian Church, Or The Church Of The Sasanid Persian Empire, (100-640 A.D.)*, London, 1910.

ZACHARIAH OF MTYLENE, *The Syriac Chronicle Known as That of Zachariah Mtylene*, (İng. çev. F. J. Hamilton-E.W. Brooks), London, 1899